

TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT SIYOSATI VA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

**Abdugʻaniyev
Shoxruxbek
Shavkatbek oʻgʻli**

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Korporativ
iqtisodiyot va boshqaruv” kafedrası oʻqituvchisi.
E-mail: shoxa_6154@mail.ru, ORCID: 0009-0004-
1869-4220*

Tijorat banklari faoliyatining samaradorligi va uzluksizligi birinchi navbatda banklarning resurslari bilan qanchalik yetarli taʼminlanganligiga bogʻliq. Tijorat banklari moliyaviy resurslari maʼlum shartlar asosida jalb qilingan va bankning oʻz mablagʻlaridan tashkil topib, bank daromadini shakllantirish maqsadida aktiv operatsiyalarga yoʻnaltirilgan moliyaviy manba hisoblanadi.

Tijorat banklarida kapitalni jalb etish va takomillashtirish asosida aktiv operatsiyalarni, avvalo kredit operatsiyalarini amalga oshirish uchun pul resurslariga boʻlgan ehtiyojni qoplaydi. Ularning roli juda katta boʻlib, bank resurslarining 70 foizidan ortigʻini tashkil qiladi. Yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtinchalik boʻsh mablagʻlaridan foydalanish orqali, tijorat banklari ular yordamida xalq xoʻjaligining va aholining qoʻshimcha aylanma mablagʻlarga boʻlgan ehtiyojini qondiradi, pullarni kapitalga aylanishiga yordam beradi. Banklar mablagʻlarni jalb qilish imkoniyatlari chegaralangan boʻlib, barcha mamlakatlarda bu jarayon Markaziy bank tomonidan tartibga solinib turadi. Jalb qilingan mablagʻlar tijorat banklari kredit resurslarining asosiy qismini tashkil qiladi.

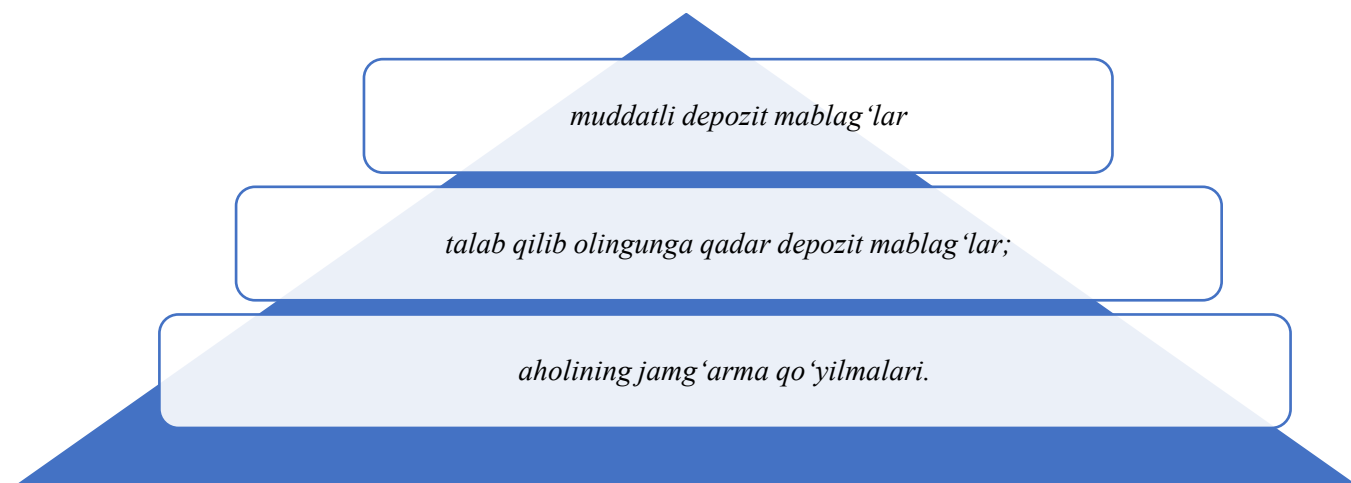
2017-yildan boshlab mamlakatimiz iqtisodiyotida tubdan islohotlar amalga oshirilishi natijasida tijorat banklari moliya bozorining asosiy vositachisiga aylandi. Hozirgi kunda tijorat banklari tomonidan tashqi iqtisodiy operatsiyalar boʻyicha pul mablagʻlarini oʻtkazish, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish maqsadida kreditlar taqdim etish va maslahatlar berish, mijozlar daromadlarini koʻpaytirish maqsadida turli xildagi depozitlarni taqdim etish kabi operatsiyalar amalga oshirilib kelmoqda. Tijorat banklari xoʻjalik yurituvchi subʼektlar oʻrtasida yuzaga keluvchi moliyaviy munosabatlarda pul mablagʻlarini oʻtkazish, toʻlovlarni tezkorlik bilan amalga oshirish, moliyaviy mablagʻlar etishmovchiligi kuzatilgan korxonalarga qisqa muddatli kreditlar taqdim etishda muhim oʻrin egallaydi. Bunda albatta tijorat banklarining resurs bazasi muhim ahamiyat kasb etadi va bank barqarorligiga oʻz taʼsirini koʻrsatadi.

Bank passivlari bank resurslarining tashkil qilish manbasi boʻlib, uning hajmi bir necha omillarga bogʻliq. Bular:

- ✓ banklarning oʻz mablagʻlari hisobidan amalga oshiriladigan faoliyati;

- ✓ pul-kredit siyosatini boshqarish sohasidagi Markaziy bankning siyosati;
- ✓ bankning jalb qilingan mablag‘lari va ularning tarkibi;
- ✓ tijorat banki tomonidan Markaziy bankka o‘tkaziladigan majburiy zahira miqdori;
- ✓ boshqa passivlar [1].

Depozit hisobvaraqlari turlicha bo‘lishi mumkin va ularning tasniflanishi asosida qo‘yilmalar manbai, ularning maqsadli yo‘naltirilganligi, daromadlilik darajasi va boshqa shu kabi mezonlar inobatga olinadi. Aksariyat hollarda resurslar uning egalari nuqtai nazaridan tasniflanadi. Xususan, depozitlar yuridik shaxslar (korxonalar, tashkilotlar) va jismoniy shaxslar tomonidan qo‘yiladi.

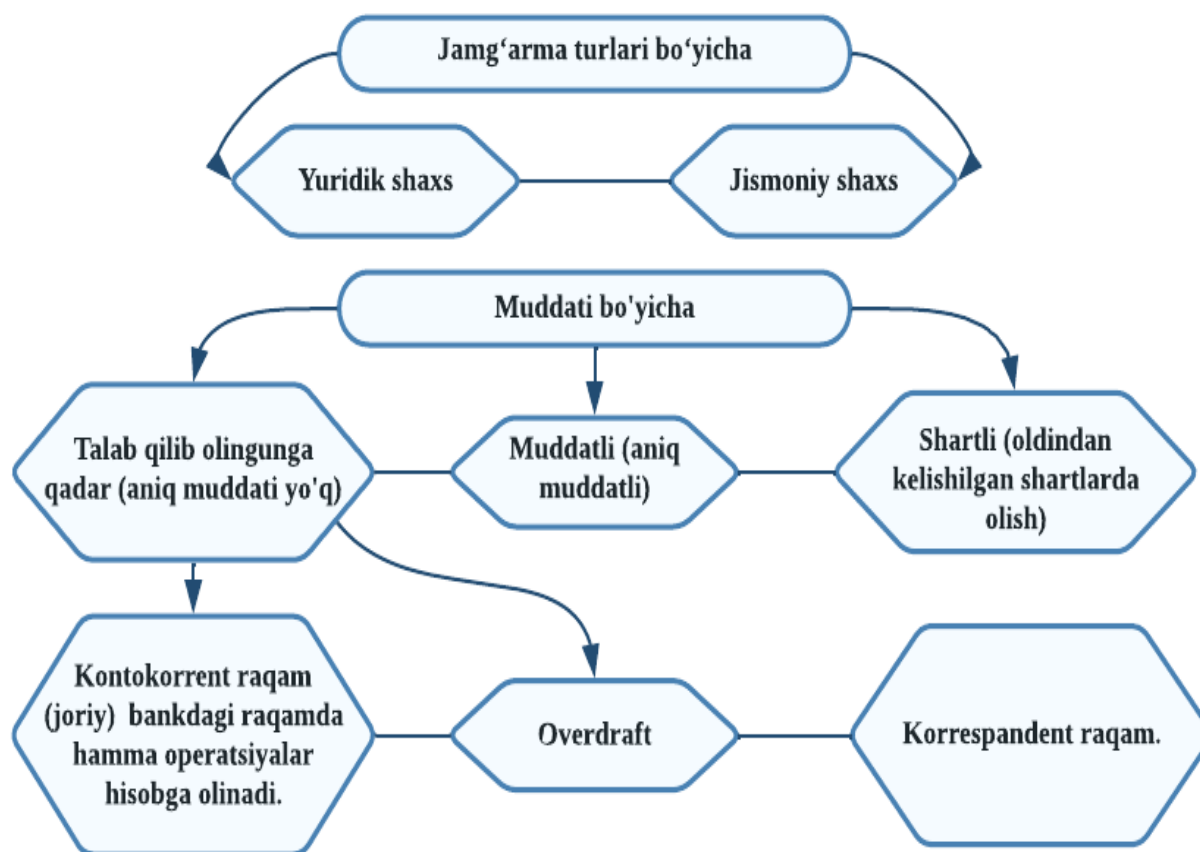
1-rasm. Muddatiga ko‘ra depozit turlari [2]

O‘z navbatida bu guruhlarining har biri turli belgilariga qarab tasniflanadi. Bank tomonidan jalb qilingan mablag‘larning yuqori likvidlik darajasini ushlab turish va ma‘lum yuqori daromad olish ehtiyojini belgilab beruvchi mavjud qonun va tartibga soluvchi aktlardan kelib chiqib turli aktivlarga joylashtiriladi.

Muddatsiz depozitlar – bu mijoz tomonidan o‘z mablag‘ini xoxlagan paytda xech qanday oldindan ogoxlantirmay olinishi mumkin bo‘lgan mablag‘lar tushuniladi.

Muddatli depozitlar – bu bank tomonidan ma‘lum bir muddatga jalb qilinadigan mablag‘lardir. Muddatli depozitlarda mablag‘ shartnomada keltirilgan muddatga bankka foydalanishga topshiriladi. Bu muddat tugashi bilan uning egasi mablag‘ni qaytarib olishi mumkin. Jalb qilingan mablag‘lar ichida muddatli depozitlar asosiy o‘rinni egallaydi.

Markaziy bank emissiya markazi sifatida makroiqtisodiy darajadagi pul aylanishi hamda bank tizimining likvidliligi nuqtai nazaridan tijorat banklarining ular tomonidan jalb qilingan mablag‘lardan foydalanish imkoniyatlarini doimiy ravishda tartibga solib turadi. Quyidagi rasmda bank depozitlarining tasnifiy turlari keltirilgan.

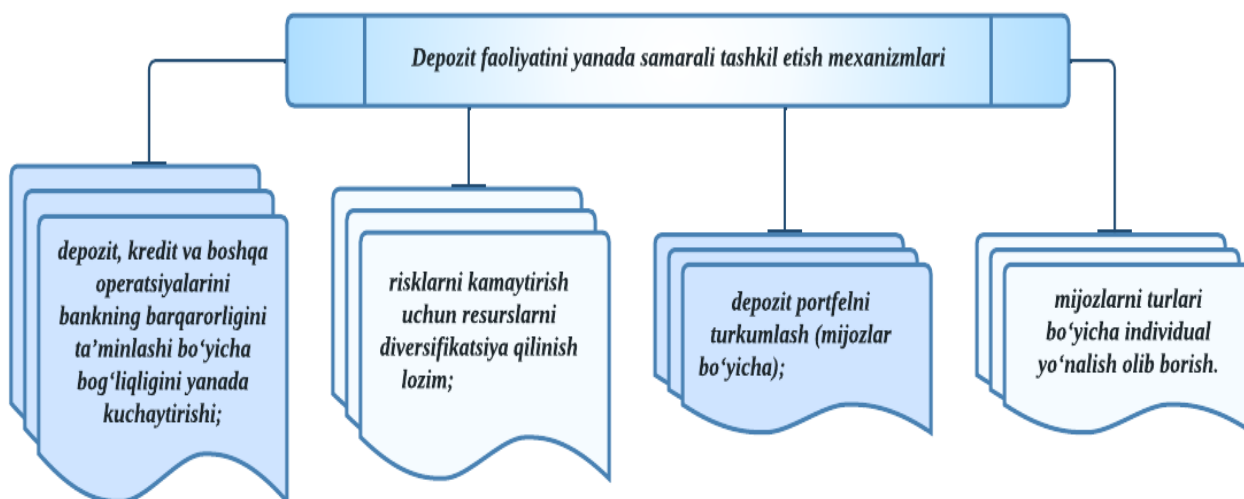

2-rasm. Bank depozitlarning turkumlanishi [3]

Tijorat banklarida jalb qilingan mablag'lar tarkibi talab qilib olinguncha depozitlar turlicha hajmga ega. Bu odatda, bank resurslarini shakllantirishning eng arzon manbaidir. Mablag'larning yuqori harakatchanligi tufayli talab qiluvchi hisobvarag'alardagi qoldiq doimiy emas, ba'zida juda o'zgaruvchan. Hisobvaraqa egasi istagan paytda mablag'larni olish ehtimoli bank oborotida yuqori likvid aktivlarning hisyasi ko'proq bo'lishini talab qiladi. Bu esa kamroq likvidlika ega bo'lgan biroq yuqori daromad keltiruvchi aktivlarning hissasining qisqarishi evaziga yuz beradi. Shu sababli talab qilguncha hisobvarag'i egalariga past foiz to'laydilar yoki umuman to'lamaydilar. Biroq, talab qilguncha hisobvaraqalardagi mablag'larning yuqori darajadagi harakatchanligiga qaramasdan ularning minimal, doimiy qoldig'ini aniqlash va ulardan barqaror kredit resursi sifatida foydalanish imkoniyatiga banklar ega bo'lmog'i lozim.

Bank resurslarining muhofazasining ta'minlash maqsadida Markaziy bank tomonidan ham bir qator tadbirlar ishlab chiqilganligini ham inobatga olgan holda, ayrim amaliyotlarga cheklovlarni ham keltirib o'tishimiz mumkin, masalan dahldor shaxslar bilan amaliyotlar hamda bir kredit oluvchiga nisbatan kreditning maksimal miqdorini belgilanishi, hamda kapitalning adekvatligiga qo'yiladilar talablarni ham shu yo'lda qilingan ishlar qatorida olishimiz mumkin [4].

Fikrimizcha, bank o'zining depozit faoliyatini amalga oshirishda quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim bo'ladi:

3-rasm. Depozit faoliyatini yanada samarali tashkil etish mexanizmlari¹

Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi sharoitida tijorat banklari resurslarini tashkil qilish jarayoniga katta ahamiyat beradi. Shu sabab tijorat banklari resurslarini shakllantirish tizimida tubdan o'zgarishlar bo'ldi. Bu o'zgarishlarning bo'lishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi.

Tijorat banklari depozit bazasining etarililigini baholashda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan jihatlaridan biri, fikrimizcha, o'zida ham transaksion depozit hisob-raqamini, ham muddatli depozit hisobraqamini namoyon etayotgan yangi hisobraqamlarining paydo bo'layotganligi hisoblanadi. Rivojlangan davlatlarning, xususan, AQSh, Yaponiya va Yevropa Ittifoqining qator davlatlarida jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari tijorat banklari depozit bazasining umumiy hajmida yuqori salmoqni egallaydi.

Olib borilgan qator ilmiy tadqiqotlarning natijalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy shaxslarning muddatli omonatlari yuridik shaxslarning muddatli depozitlariga nisbatan arzon va uzoq muddatli resurs manbai hisoblanadi.

Tijorat banklari tomonidan iqtisodiyotning real sektori sub'ektlarini kreditlashni yanada kengaytirish va shu orqali mamlakatda ishlab chiqarish hamda investitsion faollikni rag'batlantirish bank tizimi oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi. Bu o'z navbatida, banklarning uzoq muddatli depozitlari va qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq bo'lgan emissiya operatsiyalari hajmini oshirish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Habibullo T., Usmonov S. A. TIJORAT BANKLARIDA DEPOZIT OPERATSIYALARI //Modern education and development. – 2025. – T. 25. – №. 5. – C. 265-271.

2. Adhambek o'g'li S. S. TIJORAT BANKLARI LIKVIDLILIGINI TARTIBGA SOLISHDA PUL-KREDIT SIYOSATI INSTRUMENTLARINING O'ZIGA XOS XUSISIYATLARI //Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. – 2025. – T. 5. – №. 02. – C. 230-239.

¹ Muallif ishlanmasi.

3. Ganieva G. PUL-KREDIT SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI TIJORAT BABKLARINING LIKVIDLIGINI TAMINLASH YOLLARI //Journal of science-innovative research in Uzbekistan. – 2024. – T. 2. – №. 10. – C. 423-434.

4. Toymuhamedov I. R. Bank ishi //Toshkent, TDIU nashriyoti. – 2010.